

In the pursuit of social inclusion. Social workers fostering social inclusion of people with mild intellectual disabilities

Jeroen Knevel

**Proefschrift verdedigd op 9 april 2025 – Universiteit voor Humanistiek
Promotoren: prof. dr. Alice Schippers en prof. dr. Jean Pierre Wilken**

Samenvatting

Met deze studie is geprobeerd een groter begrip te ontwikkelen over hoe sociaal werkers de sociale inclusie van volwassenen met een lichte verstandelijke beperking kunnen faciliteren. De centrale vraag van het onderzoek luidt: Hoe kunnen sociaal werkers de sociale inclusie van volwassenen met een lichte verstandelijke beperking bevorderen?

Sociale inclusie kunnen we beschouwen als een funderend principe voor mensenrechten. Als beroep heeft sociaal werk inclusie hoog in het vaandel staan. Zo kunnen we stellen dat sociaal werk op te vatten is als een mensenrechtenberoep waarbij we uitgaan van het sociaal-constructivistisch perspectief. Het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap vormde de aanleiding van deze studie. Het verdrag pleit voor de sociale inclusie van personen met een handicap. De implementatie ervan heeft gevolgen voor het sociaal werk waarbij de nadruk ligt op empowerment en inclusie. Om beter te begrijpen hoe sociaal werkers sociale inclusie kunnen bevorderen, is inzicht nodig in de condities die daartoe bevorderlijk zijn. Dit omvat competenties van sociaal werkers, de dynamiek in het sociaal werk om sociale inclusie na te streven en generatieve praktijken die het werk van sociaal werkers beïnvloeden.

In het vinden van antwoorden op de onderzoeksvraag is er gekozen voor een combinatie van inclusiegericht, participatief actie- en ontwerponderzoek. De ontwikkelwerkplaats diende als methode, wat gezamenlijke betekenisgeving rondom thema's als inclusie mogelijk maakt en waar ruimte is om antwoorden te ontwikkelen. Deelnemers aan de ontwikkelwerkplaatsen waren sociaal werkers en volwassenen met een lichte verstandelijke beperking. Het onderzoek speelde zich af in twee afzonderlijke ontwikkelwerkplaatsen; één in Wageningen en één in Amsterdam. Dataverzameling vond plaats via bijeenkomsten binnen de ontwikkelwerkplaatsen en thematische analyses werden uitgevoerd in combinatie met beschrijvende kaders zoals het CIMO (Context Interventie, Mechanisme, Opbrengst). Bevindingen van deze studie zijn bedoeld als informatiebron voor inclusiegericht sociaal werk en dragen bij aan het verdiepen van de kennis over het bevorderen van sociale inclusie.

Inclusiegerichte generatieve praktijken

Er is gekeken naar wat sociaal werkers in de praktijk (kunnen) doen dat bijdraagt aan sociale inclusie. We noemden dit generatieve praktijken en verdeelden ze in drie overkoepelende thema's: *agency* (productief actorschap), *advocacy* (belangenbehartiging) en *intrapreneurship* (intrapreneurschap, intern ondernemerschap). Agency bestaat uit twee dimensies: professionele agency en empowering agency. Professionele agency betreft reflectief gedrag van de sociaal werker en is

gericht op het uitdagen van de eigen vooroordelen en vanzelfsprekendheden die effectieve ondersteuning in de weg kunnen staan. Empowering agency richt zich op het ontwikkelen en versterken van de executieve functies, en het sociale en emotionele welzijn van mensen met een lichte verstandelijke beperking. Dit gaat over de sociaal werker die gebruikmaking van voorzieningen en deelname aan activiteiten in de samenleving stimuleert. Daarbij zet de sociaal werker bijvoorbeeld een oplossingsgerichte aanpak in teneinde de ander in staat te stellen alledaagse uitdagingen zelfstandig te onderzoeken en aan te gaan. Advocacy richt zich op het bevorderen van sociale rechtvaardigheid, in het bijzonder epistemische rechtvaardigheid, om de erkenning en vertegenwoordiging van de belangen van personen met een lichte verstandelijke beperking te verzekeren. Sociaal werkers houden zich bezig met individuele en collectieve belangenbehartiging, waarbij ze stereotypen, vooroordelen en stigma's binnen de samenleving aan de kaak stellen, en daarmee tegelijkertijd pleiten voor inclusieve praktijken en beleid. Zo vergroten zij het maatschappelijk bewustzijn en pleiten voor toegankelijke procedures die voorrang geven aan de ondersteuningsbehoeften en autonomie van volwassenen met een licht verstandelijke beperking. Bij intrapreneurschap gaat het om het creëren van een omgeving binnen een organisatie waarin werknemers innovatieve ideeën kunnen verkennen en nieuwe werkwijzen, methodes en strategieën kunnen ontwikkelen. Intrapreneurschap bestaat uit het stellen van duidelijke doelen, het proactief opbouwen van relaties met belanghebbenden en het inzetten van sociale netwerken om mogelijkheden voor samenwerking en betrokkenheid te creëren.

Het zien en begrijpen van generatieve praktijken helpt sociaal werkers vorm te geven aan de eigen inspanningen om sociale inclusie te bevorderen. Generatieve praktijken kunnen als inspiratiebron en als leidraad dienen voor het reflecteren op vroegere, huidige en toekomstige inclusiegerichte activiteiten.

Inclusiegerichte competenties

Binnen generatieve praktijken zijn sociaal werkers actief. Zij dragen competenties met zich mee. Middels een narratieve review is getracht inzicht te krijgen in de competenties (kennis, vaardigheden en waarden) van sociaal werkers welke worden verondersteld bij te kunnen dragen aan sociale inclusie. De narratieve review werd uitgevoerd waarbij de focus lag op de beroepscode en competentieprofielen in de Verenigde Staten (NASW), Groot-Brittannië (BASW) en Nederland (BPSW). Deze landen zijn gekozen vanwege vergelijkbare politiek-economische ontwikkelingen in de zorg en welzijn: vermarkting en decentralisatie. Ondanks verschillen in terminologie waren er overeenkomsten in de kernwaarden van de beroepscode van de drie landen, waaronder sociale rechtvaardigheid, mensenrechten, respect voor de menselijke waardigheid en autonomie. De beroepscode onderschrijven transparantie, verantwoordelijkheid en de missie van sociaal werk, terwijl de nadruk op sociale verandering als centraal principe varieerde. De Britse en Amerikaanse beroepscode benadrukten de rol van sociaal werk bij het bestrijden van onderdrukking, het bepleiten van beleidsveranderingen en het bevorderen van sociale rechtvaardigheid, terwijl de Nederlandse beroepscode sterker neigde naar individuele benaderingen en naleving van het overheidsbeleid. Competentieprofielen in de drie landen lijken in grote lijnen met elkaar in overeenstemming te zijn: professionaliteit, engagement (betrokkenheid, verstaan), assessment (inschatten, beoordeling), interventie, empowerment (groei, versterken) en advancement (bescherming, ontwikkeling). Professionaliteit omvat een reeks overstijgende, generieke competenties die nodig zijn om mensenrechten te beschermen,

waaronder verantwoordelijkheid, reflectie en leiderschap. Empathie, tolerantie en inclusieve communicatie (totale communicatie) werden gedeeld als noodzakelijke vaardigheden om echte betrokkenheid te realiseren. Assessment is gericht op het vaststellen van ondersteuningsbehoeften alsook het identificeren van risico's op mensenrechtenschendingen. Interventie behelst acties om de omstandigheden te verbeteren en de mensenrechten te beschermen, waarbij onderscheid is gemaakt tussen interventies op negatieve rechten (bescherming tegen misbruik) en interventies op positieve rechten (het bevorderen van welzijn en persoonlijke groei). Empowerment concentreert zich op het versterken van individuen en gemeenschappen, waarbij de nadruk ligt op belangenbehartiging en het bevorderen van waardigheid en autonomie. Tot slot advancement, hetgeen vertaald is als het beschermen van de mensenrechten, het bevorderen van persoonlijke groei en het bepleiten van beleidsveranderingen om een eerlijke verdeling van middelen en rechten te garanderen.

Naast deze overeenkomsten zijn er verschillen waargenomen tussen de competentieprofielen. De Verenigde Staten en Groot-Brittannië legden sterk de nadruk op het verband tussen sociaal werk en mensenrechten, waarbij mensenrechten en het pleidooi voor sociale rechtvaardigheid werden ingebed in competentieprofielen. In het Nederlandse competentieprofiel lag minder nadruk op mensenrechten en sociale rechtvaardigheid, met minder expliciete verwijzingen naar en verbanden met structurele kwesties als racisme en intersectionaliteit. De VS benadrukten dimensies van rechtvaardigheid zoals raciale en ecologische rechtvaardigheid, terwijl Groot-Brittannië en Nederland minder expliciete nadruk op deze kwesties legden. Opmerkelijke verschillen zijn waargenomen bij het aanpakken van diversiteit, superdiversiteit en intersectionaliteit, waarbij het sociaal werk in de Verenigde Staten meer nadruk legde op intersectionaliteit, racisme en white privilege vergeleken met Groot-Brittannië en Nederland. Hoewel alle drie landen de kernwaarden sociale rechtvaardigheid en mensenrechten bevestigen, zijn er duidelijke verschillen aangetroffen in de nadruk die wordt gelegd op belangenbehartiging en in het aanpakken van structurele maatschappelijke kwesties. Wat dat betreft is te concluderen dat het sociaal werk in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië steviger en explicieter wordt geprofileerd als een mensenrechtenberoep dan in Nederland.

Inclusiegerichte kerndynamieken

Naast generatieve praktijken en inclusiegerichte competenties, is de praktische waarde geëvalueerd van een model dat een ecologische benadering voorstaat bij het bevorderen van de sociale inclusie van volwassenen met licht verstandelijke beperking. Dit leidde tot vier stellingen die het ecologische model verfijnder en dynamischer maakten: (1) verandering, (2) bevorderende en belemmerende variabelen, (3) participatie en invloed, en (4) intersectionaliteit. Verandering is cruciaal voor het bevorderen van sociale inclusie. Sociaal werkers lieten veranderingsvermogen zien door proactief nieuwe relaties met externe actoren aan te gaan, op te komen tegen onrecht door stereotypen en vooroordelen te aan de kaak te stellen. We schetsen een veranderingsproces dat uit meerdere fasen bestaat, waarbij het analyseren van de situatie van belang is evenals het stellen van haalbare doelen, het ondernemen van actie en het houden van een inclusieve evaluatie. Bevorderende en belemmerende variabelen werden onderzocht op meerdere niveaus, waarbij extra aandacht werd besteed aan variabelen in de sociaal werkers alsook variabele die op teamniveau spelen. De waarden en attitudes van sociaal werkers en de teamdynamiek werden geïdentificeerd als kritische factoren die de inclusiegerichte inspanningen gunstig dan wel

ongunstig beïnvloeden. Participatie en invloed werden besproken in termen van horizontale en verticale dimensies, waardoor traditionele hiërarchische participatiemodellen werden uitgedaagd. Het belang van een betekenisvolle betrokkenheid van personen met een verstandelijke beperking tijdens het gehele inclusieproces mag niet worden onderschat. Door een meer inclusieve benadering van participatie te hanteren, kunnen sociaal werkers ervoor zorgen dat de stemmen van de direct betrokkenen worden gehoord en gerespecteerd. Intersectionaliteit kwam naar voren als een kritische lens voor het begrijpen van de kruisende identiteiten en ervaringen van (meervoudige) discriminatie van personen met een verstandelijke beperking, bijvoorbeeld vanwege identiteitsaspecten 'beperking', genderidentiteit, etniciteit en sociaaleconomische status. Door deze elkaar kruisende vormen van discriminatie te erkennen, kunnen sociaal werkers effectievere strategieën ontwikkelen om sociale inclusie te bevorderen en systemische ongelijkheden aan te kaarten, zo niet aan te pakken. Als reactie op deze bevindingen is een aangepaste holistische benadering voorgesteld, bestaande uit vier inclusiegerichte kerndynamieken. Deze vier kerndynamieken vormen een raamwerk dat de onderling verbonden aard van factoren die sociale inclusie beïnvloeden benadrukt. Het biedt een uitgebreide, enigszins complexe doch kritische houvast voor de praktijk alsook voor beleidsontwikkeling en onderzoek.

Geleerde lessen van een inclusief actie- en ontwerponderzoek

De generatieve praktijken, aan inclusie bijdragende competenties en inclusierelevante dynamieken zijn geïdentificeerd met behulp van een gecombineerd inclusief actie- en ontwerponderzoek. De ontwikkelwerkplaatsen vormden de belangrijkste omgeving voor het uitvoeren van het onderzoek waarbij de fasering van het onderzoek gekoppeld was aan het Double Diamondmodel en de gelijkende design thinking fases. De eerste inzichten in wat social inclusie kan betekenen voor personen met een licht verstandelijke beperking werd verkregen door te leren van hun verhalen en daarmee hun perspectieven. Door samenwerking met sociaal werkers en personen met een licht verstandelijke beperking werd een brede onderzoeksvraag ontwikkeld. Inzet van verschillende activiteiten en hulpmiddelen vergemakkelijkte het collectief verkennen van inclusievraagstukken en maakte het vaststellen van een collectief belang mogelijk, wat hielp tot het formuleren van mogelijke oplossingen. Deze voorstellen gingen in op concrete praktijken zoals de dagelijkse rapportage (dossier) en het realiseren van duurzame wederzijdse samenwerking tussen overheidsdiensten, profitorganisaties, non-profitorganisaties en de dagbesteding voor volwassenen met een licht verstandelijke beperking. Beide ontwikkelwerkplaatsen hebben tastbare resultaten opgeleverd: de Omgekeerde Overdracht principes in Amsterdam en de Beslisschema ten behoeve van duurzame wederkerige samenwerking in Wageningen. Het testen en verfijnen van deze oplossingen leidde tot een grotere betrokkenheid van sociaal werkers bij het bevorderen van inclusieve praktijken, het resulteerde in ervaren sociale erkenning bij betrokken personen met een licht verstandelijke beperking, en was sprake van gevoel van grotere eigen regie over de inhoud en vorm van dagelijkse rapportagepraktijken.

De rol van sociaal werkers en personen met een verstandelijke beperking in het onderzoeksproject is van groot belang om de vitaliteit van het project te behouden. Dit gaat onvermijdelijk gepaard met uitdagingen die gerelateerd zijn aan (collectief) eigenaarschap, machtsdynamiek, implementatie en het bereiken van een emancipatorische praktijk.

Eigenaarschap, zowel individueel als collectief, is cruciaal bij het formuleren van een gedeelde zorg – probleemstelling – die onder de participanten leeft. Dat vergt van alle participanten zorgvuldig luisteren en wederzijds vertrouwen. Dat is geen gegeven. Machtsdynamiek speelt impliciet en expliciet en kan voor ongewenste disbalans zorgen als de ambitie draait om inclusiegericht en inclusief werken en onderzoeken. Uitdagingen met de machtsbalans doen zich voor bij besluitvormingsprocessen en wanneer verschillen in vaardigheden naar de oppervlakte komen. Wat betreft implementatie hebben de onderzoeksparticipanten de voorgestelde oplossingen binnen hun professionele netwerken gedeeld (besproken, getest) waarmee stappen zijn gezet in fysieke en mentale implementatie. Van structurele implementatie is echter geen sprake geweest. Een belangrijke geleerde les is dat de integratie van een inclusieve benadering met actie- en ontwerponderzoek een uitdaging is en methodologische flexibiliteit en creativiteit vereist. Verder hebben de ontwikkelwerkplaatsen laten zien een kansrijke, veelbelovende plek te zijn voor het horen en versterken van de stemmen van sociaal werkers en personen met een verstandelijke beperking. Daarmee is het bij uitstek een vorm en plek om kritische emancipatoire onderzoeksambities na te streven.